

Iwona Kabzińska-Stawarz
(IHKM PAN, Warszawa)

Sport w kulturach ludów Azji - kolejna dziedzina deficytowa etnologii ¹

I

W latach sześćdziesiątych kraje Europy zachodniej i USA przeżyły okres fascynacji Orientem. Z pewnym opóźnieniem moda na Orient dotarła także do Polski, gdzie trwa właściwie do dziś. Druga połowa XX w. nie była pierwszym w historii Europy i Ameryki Północnej okresem zetknięcia się z kulturami Wschodu lub raczej z niektórymi ich dziedzinami. Nigdy wcześniej jednak zjawisko to nie wystąpiło w tak masowej skali. Objęło ono bowiem przede wszystkim liczne grupy młodzieży określone mianem kontestujących lub alternatywnych, wychodząc poza jednostki zainteresowane naukowymi badaniami Orientu, katedry językoznawstwa, seminaria historyków, literaturoznawców, muzykologów, warsztaty artystów. Młodzież zaadaptowała elementy filozofii orientalnej, religii, muzyki, tańca, literatury, sztuki, stroju, medycyny, parapsychologii. Gorliwie uczyła się technik wschodnich sztuk walki: judo, karate, kendo, viet vo dao, wushu i in. Nauczycielami byli początkowo mistrzowie o azjatyckim rodowodzie, a później - ich europejscy lub amerykańscy wychowankowie.

Japońskie, chińskie, wietnamskie itp. wzory zachowań, przeniesione na całkowicie obce dla nich podłoże i - podobnie jak inne elementy kultur orientalnych - oderwane od właściwych dla nich filozofii, religii, obyczajowości, nie były jednak całkowicie zrozumiałe dla mieszkańców innych kontynentów, a ich przeszczepianie miało charakter powierzchowny (szerzej na ten temat patrz np.: Tokarski 1985). Dla ludzi wychowanych z dala od kulturowych wzorów Azji najważniejsza stała się technika, fascynowano się ponadto widowiskowością sportu wywodzącego się z tradycji sztuk walki Wschodu. Nasuwa się jednak pytanie, czy Europejczyk lub Amerykanin jest w stanie zgłębić tajniki kultur Wschodu i czy jest on gotów podjąć ten wielki wysiłek, by zrozumieć obce koncepcje filozoficzne, religijne, sztuki walki i in? Iluż wybierze drogę Herri-gela - niemieckiego uczonego, który wykladał filozofię na uniwersytecie tokijskim w okresie międzywojennym - zdecydowanego na wieloletni bój z samym sobą i obciążeniami własnej kultury tylko po to, by pojąć, czym jest japońskie łucznictwo. Ilu tak naprawdę zrozumie formułę mówiącą, że „łucznik mierzy w siebie samego - a jednak nie w siebie samego; trafia w siebie samego - a jednak nie w siebie samego. W ten sposób staje się on jednocześnie celem i tym, który celuje, strzelcem i strzałem. Bądź też - by ująć rzecz w słowach mistrzom

najdroższym - łucznik, chcąc nie chcąc, stawać się musi niewzruszonym centrum. I wtedy zdarza się cud ostateczny, cud najwyższego rzędu: sztuka staje się «sztuką, w której niczego sztuką nie dokażesz», strzelanie przeradza się w nie-strzelanie, w strzelanie bez łuku i strzały. Nauczyciel znów staje się uczniem, mistrz początkującym, koniec - początkiem, a początek doskonałością” (Herrigel 1987, s. 13-14). Ilu naśladowców znaleźć inna reprezentantka filozofii niemieckiej Lies Groening, której, jako jednej z niewielu, udało się zrozumieć i przeżyć filozofię zen do tego stopnia, by zasłużyć na pochwały japońskich mistrzów (Groening 1988).

Jak pisał S. Tokarski, jeden z autorów książki pt. *Budo*², „Obserwując od ćwierćwiecza narastanie kolejnych faz fascynacji sztukami walki, stwierdzam coraz większą łatwość definiowania, czym jest budo. Już od pierwszego treningu adepci rozprawiają o filozofii swej dyscypliny, o jej sztuce czy technice. Ja o tych rzeczach dowiedziałem się po kilku latach treningu, a mówić i pisać zacząłem po dwudziestu i wciąż jeszcze mam wątpliwości, czy dobrze pojąłem japońską lekcję” (Sikorski, Tokarski 1989, s. 166).

Cytowaną pracę uważam za ważną - także dla etnologa - próbę poszukiwania sensu walk Wschodu i prześledzenia ich ewolucji. Autorzy korzystali ze źródeł historycznych i różnorodnych, już istniejących, opracowań (głównie z kręgu anglosaskiego i japońskiego). Sięgnęli również do azjatyckich filozofii, religii, mitów i wierzeń, z niewielkim zainteresowaniem odnieśli się natomiast do zagadnienia roli sztuk walki w kulturze, ich związku z obrzędowością, świętami itp.

Ogromne zainteresowanie sztuką walk Wschodu sprawiło, że na świecie (także w Polsce) ukazują się co roku dziesiątki podręczników przeznaczonych dla instruktorów i adeptów tej sztuki. Ich zadaniem jest przede wszystkim prezentacja odpowiednich technik, choć czasem można w nich znaleźć interesujące dane o genezie i rozwoju poszczególnych dyscyplin sportu. Stosunkowo rzadko natomiast dostarczają one informacji o kulturowych funkcjach sportu, jego znaczeniu, np. magiczno-symbolicznym, kontekście sakralnym itp. Chciałabym przy tym zaznaczyć, że doceniam potrzebę wydawania tego typu prac, zwłaszcza gdy nadaje im się atrakcyjną edytorsko formę. Przykładem może być m. in. książka tureckiego autora Dursuna Ali Pehlivana (1985), która zawiera 1600 fotografii ilustrujących 218 technik zapaśniczych (rzecz dotyczy współczesnych zapasów w stylu wolnym). A że nawet najpiękniej wydany podręcznik stylów walk Wschodu nie jest w stanie zadowolić etnologa, to już specyfika dyscypliny i ukształtowanego przez nią sposobu myślenia i postrzegania rzeczywistości oraz stawianych pytań badawczych.

Może go natomiast zainteresować praca Pronnikova i Ladanova (1983), którzy potraktowali japońskie sztuki walki jako jeden z zasadniczych elementów obrazu Japończyka, część japońskiego charakteru narodowego. Ukazali ponadto ewolucję obrazu samuraja i zaprezentowali samurajski kodeks *bushido* - drogę wojownika - i jego moralny drogowskaz. Nieco uwagi poświęcił też temu zagadnieniu L. Frédéric (1971, s. 134-158). Duch *bushido* omówiony został również w pracy J. Nitobe (1977).

Zrozumienie wschodnich sposobów walki nie jest możliwe bez odwołania się do idei filozoficzno-religijnych, kształtujących określony sposób myślenia, widzenia rzeczywistości. Na związki te zwraca m. in. uwagę Tokarski (1989), cytując zarazem bogatą literaturę (patrz też np. Cyboran 1986).

II

Kontynent azjatycki od dawna pociągał Europejczyków. Różne jednak były źródła tych zainteresowań i powody, dla których wyprawiali się do Azji kupcy, misjonarze, żołnierze, zesańcy i naukowcy. W poznawczym przybliżeniu Azji do Europy znaczny udział mają także Polacy. Długą listę nazwisk otwiera Benedykt Polak, który towarzyszył posłowi Innocentego IV do Wielkiego Chana. Poczynając od XV w. polscy podróżnicy docierają do Palestyny, Syrii i Libanu, z czasem - dalej: do Chin, Indii i Japonii (szerzej sylwetki polskich badaczy Azji przedstawia np. Słabczyński 1988). Wśród odkrywców Azji wywodzących się z polskich ziem, szczególne miejsce przypada tym ludziom, którzy zetknęli się z nią nierzadko wbrew sobie, w tragicznych okolicznościach - zesańcom. Wielu z nich pozostawiło dzieła o wielkiej wartości: pamiątki, listy, prace naukowe, opisy podróży, informacje z zakresu historii, geografii, gospodarki, przyrody, meteorologii, ponadto - wierzeń, obrzędów, folkloru, tzw. kultury materialnej, rodziny. Wśród bezcennych danych rzadko trafiają się, niestety, informacje o grach, zabawach, sporcie i innych zachowaniach ludycznych. Wyjątkiem są w tym przypadku m. in. prace B. Grąbczewskiego, A. Januszkiewicza, J. Kobyłeckiego i A. Kamińskiego-Dhūyka.

Zagadnienia sportu i - generalnie rzecz biorąc - zachowań ludycznych - nigdy nie należały do wielkich tematów etnologii. Być może poważnym naukowcom wydały się one błahe, niegodne zainteresowania, śmieszne... Nie znalazły się one nie tylko w większości zapisków polskich odkrywców Azji z 2 poł. XIX - początku XX w., którzy notabene nie mieli z reguły przygotowania etnograficznego, lecz także nie zyskały uznania współczesnych uczestników polskich ekspedycji etnologicznych, penetrujących różne obszary Azji. Tematyka ta pojawiła się wprawdzie w pracach wypraw organizowanych przez Polską Akademię Nauk do Mongolii, nastąpiło to jednak już u schyłku działania ekspedycji (lata 1975-1980), co w znacznym stopniu ograniczyło możliwości badań i sprawiło, że wiele pytań musiało pozostać bez odpowiedzi.

Dzięki uczestnictwu w pracach polskiej ekspedycji w Mongolii mogłam choć w niewielkim stopniu przyczynić się do poznania i zrozumienia tradycyjnych dyscyplin mongolskiego sportu (zapasy, wyścigi konne i łucznictwo) oraz innych zachowań ludycznych, podejmując m. in. próbę ukazania ich funkcji magicznych, bogatej symboliki, udziału w procesie komunikowania itp. Ważniejsze wnioski z tych badań przedstawiłam w kilku artykułach (patrz np: Kabzińska-Stawarz 1987, 1988), a także w swej pracy doktorskiej³.

III

Gdyby na podstawie stanu badań etnograficznych wysnuwać wnioski o obecności sportu w życiu różnych ludów Azji, byłyby one nieprawdziwe i mylące. We wszystkich krajach azjatyckich sport zalicza się bowiem do ulubionych rozrywek ludności. Odpowiedź na pytanie, dlaczego nie znalazło to potwierdzenia w pracach etnografów nie jest jednak łatwa. Godnym uwagi wyjątkiem są m. in. monografie Chao Weipanga (1943, 1944) poświęcone wyścigom „smoczyczych łodzi”, organizowanych w Chinach na początku lata, jak też książka Fu Qifenga (1985) zawierająca informacje o gimnastyce chińskiej i niektórych jej funkcjach, np. magicznych, symbolicznych pewnych zachowań itp. Większość znanych mi prac, jakie powstały w kręgu etnografów azjatyckiego pochodzenia traktuje jednak sport marginalnie. Najczęściej też brakuje wzmianek o nim np. w opisach świąt dorocznycych, rodzinnych, ceremonii religijnych, gdy skądinąd wiadomo, że różnego rodzaju współzawodnictwa sportowe stanowiły istotny element obrzędowości, np. cyklu kalendarzowego. Bywa też i tak, że powstają monografie ukazujące tylko niektóre dyscypliny charakterystyczne dla narodowej tradycji, nie wspominając o innych, wydawałoby się nie mniej ważnych. Na przykład w zbiorach gier, wydanych w Pienianie (1964) i Seulu (1982) - obydwu w języku koreańskim - omówiono m. in. przeciąganie liny, puszczenie latawców, gry z lampionami, huśtanie się na huśtawkach, pomijając z nie wyjaśnionych przyczyn rozmaite sztuki walki Wschodu. Inną sprawą jest przydatność ukazujących się dzieł do badań etnograficznych. W Mongolii np. powstało kilkadziesiąt prac, których przedmiotem są „trzy gry mężów”, żadna z nich nie wyszła jednak poza drobiazgową informację o technikach i stylach walki oraz dane na temat ich niezwykle dawnej historii. Wiele zastrzeżeń budzą także wnioski prezentowane przez poszczególnych autorów, jak też - stosowane metody badawcze.

W krajach Azji działają placówki naukowe powołane do badania sportu. Spełniają one wielce pożyteczną rolę, prowadząc m. in. prace dokumentacyjne na temat rozwoju poszczególnych dyscyplin, organizacji zawodów, śledząc zależności między uprawianiem sportu a procesami zachodzącymi w organizmie człowieka; z pola widzenia badaczy umyka natomiast najczęściej kulturowa rola sportu, jego związki z określonymi sposobami pojmowania rzeczywistości itp⁴.

Niedostatek rodzimych badań etnologicznych nad sportem w poszczególnych krajach Azji w jakimś stopniu rekompensują prace obcych badaczy. Poza monografiami kultury, w których znaleźć można mniej lub bardziej dokładne informacje o tej sferze zachowań, by wspomnieć tu takich „klasyków”, jak: S. Culin (1958), W. Eberhard (1942, 1968, 1977), M. Granet (1973), Ch. Bell (1968), J. Auboyer (1955, 1956, 1968), C. Osgood (1951), na uwagę zasługują także prace mające na celu prezentację jednej lub kilku dziedzin sportu. Wymienię tu np. W. Azoya (1982), C. W. Bishopa (1938), J. Cornisha (1957), L. Ludovici (1973), przede wszystkim jednak G. Aijmera (1964), którego studium

wyścigów „smoczycy łodzi” wydaje mi się najbliższe ideałom etnograficznego opisu i interpretacji materiałów. Autor korzystał ze źródeł chińskojęzycznych i europejskich, przede wszystkim jednak bazował na wynikach własnych obserwacji i badań terenowych. Poza informacjami o organizacji zawodów, charakterze uczestnictwa, podziale ról pełnionych przez zawodników, sposobach dekorowania łodzi, rekwizytach, starał się ukazać i zrozumieć symbolikę obserwowanych zachowań występujących w ściśle określonym kontekście czasowym. Sięgał przy tym do wierzeń, magii, złożonego wizerunku smoka w kulturze chińskiej, informacji o stosunku Chińczyków do przodków i natury, nie lekceważąc historyczno-genetycznego aspektu zawodów. Jest to ten szczególny sposób prezentowania dziejów widzianych oczyma zwykłych ludzi, przekazywanych przez mity, legendy i wierzenia, które - bywa - nadają rywalizacji sportowej istotne znaczenie społeczno-kulturowe, a także wyjaśniają np. obecność rozmaitych współzawodnictw w określonym kontekście czasowo-sytuacyjnym.

Dla polskiego badacza kultur Wschodu niemałym problemem staje się dostęp do dorobku naukowego krajów tego obszaru. Większość „egzotycznych” wydawnictw nie dociera do naszych bibliotek. Wynika to nie tylko z braku szerszych kontaktów naukowych owocujących m. in. wymianą publikacji, lecz także z określonego priorytetu zakupu wydawnictw zagranicznych. Sprawa ceny jest przy tym nierzadko drugorzędna. Ważne jest przede wszystkim to, czy pozycja mogąca zainteresować wąskie grono etnologów znajdzie uznanie w oczach osób podejmujących decyzje o zakupach wydawnictw. Takie przykre doświadczenie było mi dane przeżyć...

Żyjemy w czasach, w których ucieczka od polityki wydaje się niemożliwa. Jej elementem staje się też sport. Nie omijają go wydarzenia o zasięgu światowym (przykład - odwetowe akcje terrorystyczne na stadionach), jest on także częścią polityki lokalnej. Jak wynika m. in. z badań J. Riordana (1977, 1986 i in.) sport - zwłaszcza w krajach rozwijających się - ma nie tylko znaczenie dla higieny i stanu zdrowia, lecz jest silnie związany z obronnością, patriotyzmem, integracją społeczeństwa, gospodarką, prestiżem międzynarodowym, identyfikacją kulturową i narodowościową. Pełniąc rolę czynnika zmian społecznych sport może mieć również znaczenie rewolucyjne.

W krajach Azji co jakiś czas odbywają się wielkie dni narodowego sportu. Festiwale te są okazją do znakomitej zabawy, współzawodnictwa pozwalającego na wyłonienie najlepszych zawodników. Organizatorzy pragną jednocześnie pobudzić zainteresowanie sportem, zwłaszcza u mieszkańców wsi⁵. Niekiedy jednak imprezy mające służyć np. integracji różnych grup etnicznych stają się źródłem zjawisk negatywnych, m. in. pogłębienia istniejących już antagonizmów narodowościowych. Na niebezpieczeństwa, jakie niesie bezpośrednia rywalizacja między sportowcami wywodzącymi się z różnych grup etnicznych zwraca np. uwagę Ch. Hann⁶, pisząc o chińskich festiwalach mniejszości.

Jak inne dziedziny życia, tak i sport podlega daleko idącym zmianom. Odrwany od właściwego dlań np. jeszcze na przełomie XIX i XX w. kontekstu (m. in. obrzędowego) utracił on współcześnie wiele pełnionych niegdyś funkcji

i bogactwo znaczeń. Obserwujemy też odwrót od sportów tradycyjnych, charakterystycznych dla ludów Azji i działania zmierzające do upowszechnienia dyscyplin o obcym wprawdzie rodowodzie, lecz dających namiastkę nowoczesności, wielkiego świata. Przykładem takich działań może być m. in. południowo-koreańskie Towarzystwo „Sport dla wszystkich”, które równoległe do apeli o aktywne uczestnictwo w sporcie rozbudowuje w Korei obiekty służące masowemu uprawianiu joggingu, pływania, gry w tenisa i badmintonu. Spośród dyscyplin obecnych od wieków w kulturze koreańskiej działacze Towarzystwa dostrzegli jedynie łucznicstwo, przyznając mu również znaczenie dla rozwoju fizycznego ludności⁷. Czy jednak to „zrównanie w prawach” znajduje odbicie w konkretnych zachowaniach? Według Sikorskiego i Tokarskiego (1988, s. 10), „jesteśmy świadkami «wielkiej ucieczki»”. W samej Azji bowiem wiedza o tak charakterystycznych dla tego kontynentu sztukach walki „nie zawsze ma szansę przetrwania. Praktyki walki giną, bo nie ma warunków dla ich rozwoju, a często i chętnych do ich kultywowania. Zachodnia moda niesie zapotrzebowanie na europejskie sporty i atrakcje fascynujące młodzież japońską, chińską, czy koreańską. Ich pęd do nowoczesności jest tak wielki, jak nasza fascynacja ich tradycją. By przetrwać, dzisiejsi mistrzowie często emigrują, zaprzędają duszę i ciało kinematografii, szukają zachodnich sponsorów, starają się unowocześnić swe praktyki, nadać im atrakcyjną formę i nie znany dotąd smak”.

Zachodzące w szybkim tempie przemiany są zarazem sygnałem dla etnografów, by (póki jeszcze można) rejestrować zachowania i zjawiska związane z przeszłością, rodzimą tradycją, by - jeśli nie jest za późno - pytać o ich znaczenia, cele, reguły uczestnictwa, gromadzić rekwizyty, kostiumy, rejestrować na taśmach wszelkie rodzaje współzawodnictw, przede wszystkim zaś docenić sport i jego miejsce w kulturze ludowej.

IV

Szczególnie predysponowana do badania Azji wydaje się etnografia radziecka, dynamicznie rozwijająca się w ostatnich latach i mająca wieloletnie tradycje m. in. organizowania wypraw terenowych. Część obszarów ZSRR leży na kontynencie azjatyckim. Radzieccy etnografowie prowadzą także prace poza granicami kraju: w Indiach, Chinach, Korei, Wietnamie i Mongolii. Od lat działają ekspedycje etnograficzne, gromadzące materiały „z pierwszej ręki”; niestety, nieliczni badacze uczestniczący w pracach tych ekspedycji poświęcili się badaniom sportu. Do tych, którzy uczynili to ze szczególną pasją i osiągnęli interesujące rezultaty należy przede wszystkim leningradzki etnograf G. N. Simakow. Jego praca prezentująca różne formy gier i zawodów sportowych Kirgizów z przełomu XIX i XX w. nie ma sobie równych. Simakow nie tylko odszedł od opisowego sposobu informowania i koncentracji na regułach zawodów, lecz wskazując na wielorakie funkcje sportu ukazał, iż ta sfera życia może być nie tylko elementem wychowania fizycznego i estetycznego, edukacji młodego pokolenia (jak to czyniono przez lata w literaturze radzieckiej), lecz także

- istotnym składnikiem obrzędów, zwłaszcza rodzinnych, częścią magii, widowiskiem, pełniącym również ważną rolę w społecznym komunikowaniu (Simakov 1984)⁸.

W okresie powojennym etnografia radziecka, jako nauka historyczna, skoncentrowała wysiłki na badaniu specyfiki etnicznej, gospodarczej i kulturowej poszczególnych ludów, śledząc procesy zmian i rozwoju, drogi formowania się etnosów, kształtowania specyfiki językowej i kulturowej w procesie dziejowym. Badania te traktowano jako uzupełniające źródła historyczne, mówiące o etnogenezie i tradycjach ludów zamieszkujących m. in. obszary ZSRR. Specyfikę tę miały określać następujące elementy: język, kultura materialna, obrzędy, sztuka i folklor. Znaczącymi pracami w pierwszym okresie powojennym etnografii radzieckiej były: *Etnografija narodov SSSR*, S. A. Tokariewa (1958) oraz seria *Narody mira*, ukazująca się w latach pięćdziesiątych-sześćdziesiątych.

W obszernym opracowaniu Tokariewa znalazłam zaledwie jedno zdanie „o różnych rodzajach sportu u Tadżyków i rozrywkach ludowych” (s. 344). Pisząc o sporcie u Turkmenów, Tokariew podaje natomiast, że ich ulubioną rozrywką były zapasy i wszelkie współzawodnictwa (s. 370). Nieco szersze, choć zarazem oszczędne dane o sporcie u ludów Azji pojawiły się w serii *Narody mira*. Pozwalają one na sporządzenie pewnej typologii podstawowych dyscyplin sportu. Informacje o nim znajdują się w różnych rozdziałach - wśród opisu obrzędów rodzinnych, świąt, np. kalendarzowych, lub tam, gdzie mówi się o zmianach kulturowych, jakie zaszły na obszarach ZSRR od Rewolucji 1917 r. Z tych rozrzuconych danych kształtuje się jednak pewien obraz, na podstawie którego możemy m. in. wnioskować o podobieństwach i różnicach między poszczególnymi grupami etnicznymi w dziedzinie sportu. Jest to wiedza podstawowa, niezbędna dla ogólnej orientacji, pierwszy krok ku dalszemu poznaniu tej sfery zachowań.

Wprawdzie w pracach syntetycznych poświęcono niewiele uwagi sportowi, informacyjną lukę wypełniają jednak różnego rodzaju opracowania monograficzne. Ukazują one najczęściej podstawowe zasady organizacji zawodów i reguły poszczególnych dyscyplin. Pomijane są natomiast przeważnie sprawy kontekstu i relacji między sportem a np. wierzeniami i obrzędami, rzadko też materiał opisowy poddawany jest szczegółowej analizie i interpretacji. Istnieją poza tym wyraźne dysproporcje w ilości literatury na temat sportu (przy czym myślę tu nie tylko o pracach etnografów), które moglibyśmy nazwać dysproporcjami etnicznymi, regionalnymi itp. Stosunkowo najwięcej prac poświęcono - jak mi się wydaje - sportowi ludów zamieszkujących obszary radzieckiej Azji Środkowej (lista nazwisk i tytułów jest tu dość obszerna i jej przytaczanie nie jest, jak sądzę, konieczne). Poza pracą Simakowa brak jednak w etnografii radzieckiej ważniejszych analiz ukazujących m. in. pozaludyczne funkcje sportu i jego miejsce wśród innych dziedzin kultury. Zagadnienie to zostało też ledwie zarysowane w pracy zbiorowej *Kalendarnye obyčai i obrjady...* (1985, 1989) oraz w interesującym artykule B. Ch. Karmyszewej (Karmyševa 1987).

Przez wiele lat powojenna etnografia radziecka (podobnie jak wzorująca się na niej nauka mongolska, chińska, północnokoreańska, wietnamska i in.) skoncentrowana była na badaniu współczesności. Wynikało to m. in. z założenia, że „powinna ona odpowiadać na zagadnienia wysunięte przez praktykę budownictwa socjalistycznego oraz ruchów narodowowyzwoleńczych i rewolucyjnych na świecie” (twierdzenia te sformułował S. P. Tołstow; za: Dynowski 1963, s. 21). Wspomniana tu seria *Kalendarnye obyčai* - ukazująca się od lat siedemdziesiątych (pierwsze tomy poświęcone zostały Europie) - stanowiła rezultat przełomu w stosunku etnografów do badania tradycji oraz wykorzystania nowych metod poznawania kultury. Oddano też należne miejsce obrzędowi, wierzeniom, religii, dostrzeżono sferę gier, zabaw i sportu, choć wciąż jeszcze stanowi ona tylko pewien margines zainteresowań radzieckich badaczy.

Na szerszą skalę prowadzone są natomiast w ZSRR badania gier dziecięcych. Prym wiodą tu pedagodzy i psychologowie, przyznający tej formie zachowań zasadnicze miejsce w systemie wychowania młodego pokolenia i jego rozwoju. Dla etnografów interesujący może być syntetyczny przegląd gier prezentowanych w układzie odpowiadającym podziałowi państwa na republiki (*Igry narodov SSSR*, 1933 oraz praca o tym samym tytule lecz innej zawartości wydana w 1985 r.). Sami etnografowie przyczyniają się również do poznania pewnego modelu wychowania, w którym ważne miejsce zajmują zachowania ludyczne, różnorodne ćwiczenia fizyczne i umysłowe. W ostatnich latach ukazały się np. trzy tomy *Étnografii detstva* (1983a, b, 1988) poświęcone głównie ludom Azji oraz praca *Tradicionnoe vospitanie detej u narodov Sibiri* (1988).

W modelu wychowania wielu kultur świata kładzie się nacisk na harmonijny rozwój sprawności fizycznej i umysłowej oraz duchowej. Cechy te odnajdujemy zarówno w filozofii zen, jak i w myśli konfucjańskiej, w greckim ideale obywatela i średniowiecznych wzorach europejskiego rycerstwa⁹. W sposób idealny model ten realizowany jest m. in. przez bohaterów różnych form twórczości ustnej i literackiej. Wzorowi takiego bohatera u wybranych ludów Azji zamierzam poświęcić oddzielne opracowanie.

V

Na świecie ukazało wiele dzieł, których tematem jest historia sportu i wychowania fizycznego. Szczególnie bogato są tu reprezentowane opracowania ukazujące dzieje igrzysk starożytnych Greków i Rzymian. Niewiele miejsca poświęcono natomiast igrzyskom ludów Azji.

Moją uwagę zwróciła praca *Geschichte des Sports aller Völker und Zeiten* (1926). Pięknie wydana, pisana gotykiem, wydała mi się interesująca nie tylko ze względu na zawarty w niej materiał. Jest ona bowiem przykładem pewnego spojrzenia na dzieje sportu i jego genezę: od zachowań powszechnych, wspólnych wielu ludom, a także ludziom i zwierzętom, do nowoczesnych, ujętych w określone reguły form współzawodnictwa. Wskazano tam również na związek sportu z magią, religią i mitologią, choć zagadnienie to zostało zaledwie

zarysowane. Przypomnę, że w latach dwudziestych naszego stulecia ogłosił też swe tezy E. Piasecki, pisząc o wspólnych ludziom i zwierzętom popędach naturalnych leżących u podłoża rozwijających się przez wieki dyscyplin sportowych. Piasecki twierdził też m. in. że poszczególne kultury, reprezentowane przez plemiona, narody i inne grupy, nadały z czasem tym pierwotnym zachowaniom zróżnicowany charakter, łącząc je z różnymi obrzędami, kultami, wierzeniami i mitami (Piasecki 1922, 1928 i in.)

Badacze zwracają uwagę na związki sportu z utylitaryzmem typu militarne-go. Interesującą koncepcję walk turniejowych przedstawia też np. I. Eibl-Eibesfeld (1987), traktując te wspólne ludziom i zwierzętom formy walki jako szczególnie sposób wyładowania agresji. Zawody sportowe są - według niego - rodzajem zaworu bezpieczeństwa, który pozwala w sposób pokojowy (np. pojedynkami sportowców lub śpiewaków) regulować kłótnie. Nie jest to koncepcja całkiem nowa. Przypominają się bowiem np. słowa Konfucjusza, który mówił, że nie można bez końca napinać łuku i że konieczne jest stwarzanie pewnych sytuacji wentylujących napięcia społeczne. Tu została ona jednak uszczegółowiona i odniesiona do walk turniejowych. Zilustrowano ją ponadto ciekawym materiałem etnograficznym (niestety, spoza Azji).

Badając genezę azjatyckiego sportu naukowcy wskazują wprawdzie na jego związki ze sferą sacrum, z obrzędami, mitami, wierzeniami itp., zagadnienie to nie zostało jednak dotychczas szczegółowo opracowane w literaturze. Skąpe są też na ogół informacje o sporcie ludów Azji w źródłach historycznych, np. kronikach. Nierzadko ograniczają się one do jednego zdania, informującego np., że ulubioną formą rozrywki ludu, będącego przedmiotem opisu kronikarza lub podróżnika, są zapasy, wyścigi wielbłądów, ćwiczenia koni i in. Czasem wymienia się rodzaje broni występującej na badanym obszarze lub wspomina o zamiatowaniu danego ludu do jazdy konnej lub łucznictwa.

Szukając informacji o sporcie ludów Azji przewertowałam tomy: opisy podróży, dzienniki, pamiętniki, kroniki, monografie mające charakteryzować kulturę wybranego ludu, kraju, regionu i in. W większości z dostępnych mi prac nie znalazłam niestety niczego, co mogłoby być przydatne do głębszego poznania interesującego mnie zagadnienia. Bez trudu też dawał się wyczuć brak zainteresowania znakomitej większości badaczy sprawami kultury (w tym również sportu) opisywanych ludów.

Postawowych informacji o rozmaitych dyscyplinach sportu dostarczają wydawnictwa encyklopedyczne, m. in. *Encyclopedie des sports* (1924), *Sport-Lexikon* (1933), *Sportwissenschaftliches Lexikon* (1972), *Encyclopaedia of Sports, Games and Pastimes* (1935), *Enciklopedičeskij slovar po fizičeskoj kul'ture i sportu* (1961). Można je także znaleźć w opracowaniach z zakresu dziejów wychowania fizycznego i sportu, np. w: *History of Physical Education and Sport* (1977), w pracach Hahna (1929), Dalena, Mitchela i Benetto (1953), Narity (1967), Osterloff'a (1976), Wroczyńskiego (1985), Rajagopalana (1962), Wildta (1980) i in.

Jednakże dane tego rodzaju nie zastąpią rzetelnych, najlepiej terenowych, badań etnograficznych i poszukiwania odpowiedzi na pytanie o znaczenie spor-

⁸ Obszerną recenzję z pracy Simakowa zamieściłam w „Etnografii Polskiej”, t. 30: 1986, z. 2, s. 191-199.

⁹ Połączenie tych elementów można znaleźć np. we współczesnych ogłoszeniach zachęcających do udziału w zajęciach którejs z licznych sekcji sztuk walki Wschodu. Żeński klub karate-do próbuje np. przyciągnąć adeptki tej sztuki, obiecując: „Poznasz samą siebie, zapanujesz nad swoimi nerwami, zdobędziesz kondycję fizyczną, poznasz szybko i skuteczną formę obrony”. Warszawski klub Karate-do Tsunami wola natomiast z ogromnych plakatów, rozmieszczonych m. in. na przystankach tramwajowych: „Tsunami - wielka fala, to kierunek polegający na wykorzystywaniu w walce realnej zasad wszystkich stylów. Zapewniamy naukę skutecznej sztuki walki i systematyczne ćwiczenia medytacyjne!” (Warszawa, wrzesień 1989 r.).

¹⁰ W Akademii Wychowania Fizycznego w Poznaniu w ostatnich latach powstały np. następujące prace związane tematycznie ze sportem azjatyckim: 1. Mahmoud Nagi Hassan, *Geneza i rozwój piłki nożnej w wybranych krajach Zatoki Arabskiej do 1980 r.*; 2. Mohammed Soud Gshai sh, *Rozwój i rola ruchu sportowego i młodzieżowego w Iraku i ich wpływ na wychowanie patriotyczne i narodowe młodzieży*; 3. Tikhayekh Balash Salih, *Motoryczne i somatyczne przesłanki doboru chłopców irackich do gry w piłkę koszykową*; 4. Shah t ul Abid Kadhum, *Sprawność fizyczna i budowa ciała irackich zawodników uprawiających grę w piłkę nożną*. Symptomatyczne, że żadna z wymienionych tu prac doktorskich nie dotyczy dyscyplin o stosunkowo dawnym rodowodzie w kulturze państw arabskich (np. zapasów). Cóż, jak pisał cytowany już J. Riordan (1986, s. 297), „dla wielu ludzi (zwłaszcza młodej generacji) w krajach rozwijających się, zachodni sport, podobnie jak zachodni sposób ubierania, jest synonimem postępu i cywilizacji, ma też istotne znaczenie dla kontaktów międzynarodowych i jako droga do sławy”. Korzystając z okazji, chciałabym serdecznie podziękować p. Faustynie Jaśkowskiej za daleko idącą pomoc w moich poszukiwaniach. Oddzielne podziękowania należą się też p. dyr. Stanisławowi Drażewskiemu z Muzeum Sportu i Turystyki w Warszawie oraz p. Annie Składkowskiej-Wrzeszcz z Ośrodka Informacji Naukowej AWF w Warszawie.

¹¹ I. Tatarzyńska jest również autorką pracy magisterskiej pt.: *Obchody świąt i zabawy w Stambule na przełomie XIX i XX wieku*, Zakład Turkologii UW, 1974 r.

Literatura cytowana

A c k e r W.

[b.r.w.] *Japanese Archery*, Tokyo.

A i j m e r G.

1964 *The Dragon Boat Festival on the Hupeh-Hunan Plain, Central China. A Study of Ceremonialism of the Transplantation of Rice*, The Ethnographical Museum of Sweden, Stockholm, Monograph Series Nr 9.

A u b o y e r J.

1955 *Some Games in Ancient India*, „East and West”, vol. 6, nr 2, s. 123-137.

1956 *Archery: A Royal Sport and Sacred Game in Ancient India*, „Arts and Letters”, vol. 301, s. 3-12

1968 *Życie codzienne w dawnych Indiach*, Warszawa

A z o y W.

1982 *Buzkashi: Game and Power in Afghanistan*, Philadelphia: University of Pensylwania Press.

B e l l Ch.

1968 *The People of Tibet*, Oxford

B i s h o p C. W.

1938 *Long-Houses and Dragon Boats*, „Antiquity” vol. XII, nr 4.

C h a o W e i - p a n g

1943 *The Dragon Boat Race in Wuling*, „Folklore Studies”, vol. 2, nr 1.

1944 *Games at the Mid-Autumn Festival in Kuangtung*, „Folklore Studies”, vol. 3, nr 1.

Cornish J.

1957 *Go Fly a Kite*, „Natural History”, vol. 66, nr 4.

Culin S.

1958 *Games of the Orient*, Rutland.

Cuyler P.

1979 *Sumo*, London.

Cyboran L.

1986 *Klasyczna joga indyjska*, Warszawa.

Dalen B., Mitchel E. D., Bennett L.

1953 *A World History of Physical Education*, New York (wyd. 2, 1971)

Diem C.

1960 *Weltgeschichte des Sports und der Leibensübungen*. Stuttgart.

Dracger D. F.

1973 *Classical Budo*, Tokyo.

Döbler H. F.

1970 *Kultur- und Sittengeschichte der Welt*, München

Dynowski W.

1963 *Z dziedzin deficytowych etnografii polskiej*, „Etnografia Polska”, t. 7, s. 15-30.

Eberhard W.

1942 *Lokalkulturen im alten China*, t. 1, Leiden, t. 2, Pekin.

1968 *Local Cultures of South and East China*, Leiden.

1977 *Kitajskie prazdniki*, Moskwa.

Eibl-Eibesfeld I.

1987 *Miłość i nienawiść*, Warszawa.

Encyklopedičeskij slovar...

1961 *Encyklopedičeskij slovar po fizičeskoj kul'ture i sportu*, Moskwa.

Encyclopaedia...

1935 *Encyclopaedia of Sports, Games and Pastimes*, London.

Encyclopédie...

1924 *Encyclopédie des sports*, t. 1-2, Paris.

Étnografija detstva...

1983a *Étnografija detstva. Tradicionnye formy vospitanija detej i podrostkov u narodov Perednej i Južnoj Azii*, I. S. Kon (red.), Moskva.

1983b *Étnografija detstva. Tradicionnye formy vospitanija detej i podrostkov u narodov Vostočnoj i Jugo-Vostočnoj Azii*, I. S. Kon (red.), Moskva.

1988 *Étnografija detstva. Tradicionnye formy vospitanija detej i podrostkov u narodov Južnoj i Jugo-Vostočnoj Azii*, I. S. Kon, A. M. Rešetov (red.), Moskva.

Frédéric L.

1971 *Życie codzienne w Japonii w epoce samurajów (1185-1603)*, Warszawa.

Fromm A., Soames N.

1982 *Judo: the Gentle Way*, London.

Fu Quifeng

1985 *Chinese Acrobatics through the Ages*, Pekin.

Geschichte...

1926 *Geschichte des Sports aller Völker und Zeiten*, G. A. E. Bogeng (red.), Leipzig.

Granet M.

1973 *Cywilizacja chińska*, Warszawa.

Grąbczewski B.

1958 *Podróże po Azji Środkowej*, Warszawa.

Groening L.

1988 *Bezdźwięczny głos jednej klaszczącej dłoni*, Warszawa.

Hahn M.

1929 *Die Lebensübungen im mittelalterlichen Volksleben*, Langensalza.

Herrigel E.

1987 *Zen w sztuce lucznictwa*, Warszawa.

Harrison J.

1979 *The Fighting Spirit of Japan*, London.

History...

1977 *History of Physical Education and Sport*, Tokyo.

Igry narodov...

1933 *Igry narodov SSSR*. Sbornik materialov, Moskva.

1985 *Igry narodov SSSR*, L. V. Byleeva, V. M. Grigor'ev (red.), Moskva.

Januszkiewicz A.

1861 [zob.:] *Żywot Adolfa Januszkiewicza i jego listy ze stepów kirgiskich*, Berlin-Poznań.

Kabzińska - Stawarz I.

1987 *Eriin gurban naadam - three games of the Mongols*, „Ethnologia Polona”, vol. 13, s. 45-89.

1988 *Gry mongolskie w cyklu rocznym. Próba wyjaśnienia przyczyn ich sezonowości*, „Etnografia Polska”, t. 32, z. 1, s. 143-169.

Kalendarnye...

1985 *Kalendarnye obyčai i obrjady narodov Vostočnoj Azii*. Novyj god, R. Š. Džarylgasinova, M. V. Krjukov (red.), Moskva.

1989 *Kalendarnye obyčai i obrjady narodov Vostočnoj Azii*. Godovoj cikl, R. Š. Džarylgasinova, M. V. Krjukov (red.), Moskva.

Kamiński - Dłużyk A.

1874 *Dyaryusz więzienia moskiewskiego, miast i miejsc*, Poznań.

Karmyševa B. Ch.

1987 *K voprosu o kul'tovom značenii konnych igr w Srednej Azii* [w:] *Prošloe Srednej Azii*, Dušanbe, s. 231-242.

Kobyłecki J.

1837 *Wiadomości o Syberyi i podróże w niej odbyte w latach 1831, 1833, 1834* przez Józefa Kobyłeckiego, Warszawa.

Ludovici L.

1873 *Sport and Games of the Singhalese*, „Journal of the Ceylon Branch of the Royal Asiatic Society”, vol. 1, s. 17-41.

Narita J.

1967 *Illustrated World History of Physical Education*, Tokyo.

Nitobe J.

1977 *Bushido: The Soul of Japan*, Rutland.

Opler M. K.

1945 *A Suno Tournament at Tule Lake Center*, „American Anthropologist”, vol. 47, nr 1, s. 134-139.

Osgood C.

1951 *The Koreans and their Culture*, New York.

Osterloff W. K.

1976 *Historia sportu*, Warszawa.

Pehlivan D. A.

1985 *Cagdas serbest gures teknikleri (współczesne techniki zapasów w stylu wolnym)*, Ankara.

Piasecki E.

1922 *Badania nad genezą ćwiczeń cielesnych*, Poznań.

1928 *Dalszy ciąg badań nad genezą ćwiczeń cielesnych*, Poznań.

Pronnikov V., Ladanov I. D.

1983 *Japoncy. Étnografickéské očerki*, Moskva.

Rajagopalan S.

1962 *Brief History of Physical Education in India*, Delhi.

Ratti O.

1979 *Aikido and the Dynamics Sphere*, London.

Reid H., Croucher M.

1979 *The Way of Warrior*, London.

Riordan J.

1977 *Sport in Soviet Society*, Cambridge.

1986 *State and Sport in Developing Societies*, „International Review for Sociology of Sport”, vol. 2q, nr 4, s. 287-303.

Roszkowska H.

1978 *Sport w starożytnej Anatolii*, „Przegląd Orientalistyczny”, nr 1, s. 66-68.

Shao Wenliang

1986 *Sports in Ancient China*, Beijing.

Sikorski W., Tokarski S.

1988 *Budo*, Szczecin.

Simakov G. N.

1984 *Obščestvennyje funkcii kirgizskich narodnych razvlečenij v konce XIX - načale XX vv.*, Leningrad.

Słabczyński W.

1988 *Polscy podróżnicy i odkrywcy*, Warszawa.

Sport...

1933 *Sport-Lexikon*, Leipzig

Sportwissenschaftliches...

1972 *Sportwissenschaftliches Lexikon*, Stuttgart.

Tatarzyńska I.

1975 *Mesir - tureckie święto wiosny*, „Przegląd Orientalistyczny”, nr 3, s. 75-77n

Tohei K.

1975 *This is Aikido*, Tokyo.

Tokarev S. A.

1958 *Étnografija narodov SSSR*, Moskva.

Tokarski S.

1985 *Orient i kontrkultury*, Warszawa.

1989 *Sztuki walki. Ruchowe formy ekspresji filozofii Wschodu*, Szczecin.

Tradicionnoe...

1988 *Tradicionnoe vospitanie detej u narodov Sibiri*, I. S. Kon, C. M. Taksami (red.), Leningrad.

Tsunoda R.

1959 *Sources of Japanese Traditions*, New York.

Wildt K. C.

1980 *Daten zur Sportgeschichte, cz. 4, Asien, Afrika, Australien und Seeland bis 1900*, Schorndorf bei Stuttgart.

Wroczyński R.

1985 *Powszechne dzieje wychowania fizycznego i sportu*, Wrocław.

Zadrożyńska - Barącz A.

1970 *Nowa dziedzina deficytowa - etnografia Europy*, „Etnografia Polska”,
t. 14, z. 2, s. 207-214.

Iwona Kabzińska-Stawarz

Sport in the cultures of the people of Asia – another „deficit subject” to be studied in ethnology

Summary

The term “deficit subject” was first used by Witold Dynowski (1963) with reference to the interests of Polish ethnographers in primitive (tribal) societies. It meant first of all the lack of research traditions and significant results within that field of studies. The same notion was applied again by Anna Zadrożyńska- Barącz (1970) who wrote about the condition of Polish studies on the ethnography of Europe. The term “deficit” refers to research techniques and methods, scholars involved in those subjects as well as international exchange and possibilities of obtaining original source materials. According to the author of this article we can speak in the same terms about the ethnological knowledge of the problem of sport in the cultures of Asiatic people.

In the 60-ties of our century, in the USA as well as in Europe there appeared a considerable interest in Oriental cultures (specially among young generation). Along with the elements of philosophy, religion, music and art, dance and literature the Eastern art of fighting has been adapted. The same phenomenon - although about ten years later - appeared in Poland too. Numerous sport clubs and sections were organized whose task as to teach Eastern techniques of sports. Yet small attention was given to those philosophical, religious and ethnic ideas which, for the Asiatic peoples are closely connected with sport fights. But here a question arises: are non-Asiatic people able to go deep into the mysteries of cultures of the East? Are they often ready to engage in such an effort as that of Herrigel (1987, German edition 1953) or Groening (1988, German edition 1983)?

The Asiatic continent has appealed to the Europeans for a long time. The origins of those interests were of different kind and there were different reasons why merchants, missionaries, soldiers, explorers and political deportees undertook arduous journeys. The Poles contributed to a considerable extent to the explorations of Asia, and as early as in the 15th century they had reached Middle East and later India, China and Japan. Especially important was the contribution of political deportees and exiles - the patriots persecuted for their struggle in great national uprisings in the 19th century and the participation in the national movements. They left works of great value - in geography, meteorology, history, biology, linguistics and ethnography. Among others there were also reports on sport and games of the people they stayed with. The author mentions here: B. Grąbczewski, A. Januszkiewicz, J. Kobytecki, A. Kamiński-Dłużyk.

The problem of sport of Asiatic people, as it seems, has never belonged to the significant concerns of the travelers and explorers. It was at best a narrow margin of their interests. Neither was it given due attention by the participants of recent ethnographical expeditions organized by Polish scholars to the Middle East or to the middle-Asiatic republics of the USSR. True enough, that subject has been included into the research project of the expedition to Mongolia organized by the Polish Academy of Sciences but only in the last years of the investigations (1975-80) so there was not enough time to collect adequate data concerning that sphere of the Mongolian pastoralists' life. The Mongolian sport became the focus of interest of the author of the paper (Kabzińska-Stawarz 1987, 1988). She was surprised to realize that even horse-races, archery and wrestling which are regarded by the Mongolians as their national sport have not met with much interest of the ethnographers, neither Mongolian nor the Soviet ones, although the latter had been researching Mongolia for many years.

The author points out that the achievements of the Asiatic ethnographers in the research of sport in traditional cultures were inadequate. Even though there are some field records, their interpretations are missing. In such situation the more significant would be the researches by foreign scholars, especially Soviet ones. The author mentions some works coming from the USSR but here again no deeper analyses can be found, aiming at the problems of the function and meaning of sport in particular Asiatic cultures. The only exception among the works showing, first of all, the technical and organizational aspects of the games is the book of G. N. Simakov (1984). Basing on his field data from Kirgisia and on archival documents he pointed out various cultural functions of sport: educational, aesthetic, recreational, magic and the function of social communication.

Only children's games are the subject of research on a broader scale in the USSR, owing to educationists and psychologists who consider games as a significant element in the process of education. The ethnographers deal with the traditional system of education in which sport has its important place. The results of those researches are presented in the recent publications: *Etnografija detstva* (Ethnography of childhood) (1988a, b, 1988) and *Tradicionnoe vospitanie u narodov Sibiri* (The traditional upbringing by the Siberian people) (1988).

Of numerous works on the history of sport the author points at *Geschichte des Sport aller Völker und Zeiten* (1926). It presents a rather typical approach to the origin of sport and its evolution - starting from the forms of behaviour common to people and animals to the modern competitions basing on strict rules. There had been a stage in that evolution closely connected with military utilitarianism. Later there came also connections with magic, religion, mythology etc. The Polish researcher E. Piasecki (1922, 1928 et. al.) indicated the instincts, common for people and animals, underlying the development of many sport discipline. Particular cultures of tribes, nations and other groups had formed those primitive forms of behaviour into more differentiated ones. Sport competitions had been included into rituals and ceremonies and became significant components of cults, beliefs, myths etc.

Modern sport becomes more and more an area of politics. Sometimes of violent political actions - we know terrorism on sport stadiums. An example of a pacific character of sport are the national days of sport in particular Asiatic countries or the activity of associations like the South Korean "Sport for All". Unfortunately sport games can also contribute to deepening of national conflicts (for instance the Chinese festivals of national minorities).

Translated by Anna Kuczyńska-Skrzypek

B&G

Pasterze mongolscy mówią:
„Zima nie jest czasem gier, bo wtedy tarbagany śpią”
Kiedy natomiast powinno się grać i dlaczego? Jakie znaczenie mają
poszczególne gry w określonym kontekście czasowo-sytuacyjnym? Czym
były dla Mongołów „trzy gry mężów” (zapasy, łucznictwo, wyścigi koni)?

Odpowiedzi na te i wiele innych frapujących
pytań znajdują Państwo w książce

IWONY KABZIŃSKIEJ-STAWARZ

GAMES OF MONGOLIAN SHEPHERDS

będącej pierwszą w literaturze analizą zagadnienia roli gier w
kulturze mongolskiej, bogato dokumentowanej materiałem terenowym

Biblioteka Etnografii Polskiej nr 45
Letter Quality, Warszawa 1991